

TÁVOL-KELETI TANULMÁNYOK

8. ÉVFOLYAM
2016/2

Főszerkesztő

HAMAR IMRE

TÁVOL-KELETI INTÉZET

BUDAPEST

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Kósa Gábor</i> : A hegyek rituális szerepe a Shang-korban	1
<i>Balogh Mátyás</i> : A <i>xianbeiek</i> sztyepei jelenléte és a Xiongnu Birodalom bukása	23
<i>Hornos Dániel</i> : Jog a középkori Japánban – a Kamakura-kori <i>bukehō</i>	47
<i>Kiss Mónika</i> : Szútrák a hosszú élethez Amoghavajra fordításában. A <i>Fugen Enmei szútra</i> kutatásának margójára	87
<i>Albeker András Zsigmond</i> : A Meiji-kori japán nyelv forrásai: A gyorsírással átírtok (I.)	127
<hr/>	
<i>Farkas Ildikó</i> : „Papp, Melinda 2016. <i>Shichigosan. Change and Continuity of a Family Ritual in Contemporary Urban Japan.</i> ” (recenzió)	149
<i>Kápolnás Olivér</i> : „Барангасын Батсүрэн 2016. <i>Ухуань (Авар) ба Сяньби (Сэрви).</i> ” (recenzió)	156
Krónika	161
Absztraktok (angol)	173
Absztraktok (kínai)	178

Albeker András Zsigmond

A Meiji-kori japán nyelv forrásai: A gyorsírási átiratok (I.)

1. Bevezetés

A Meiji-restaurációval Japán a modernizáció (*bummei kaika* 文明開化) útjára lépett, és az ezzel járó társadalmi, valamint kulturális változások hatással voltak a japán nyelvre is.

A nyugati kultúra és technológia megismerésével az új fogalmakat sino-japán összetételekkel (*kango* 漢語) fordították le. Bár az európai nyelvekből származó jövevényszavak már a XVI. század második felétől megjelentek a japán nyelvben (pl. portugál *capa*: カッパ / 合羽, *pão*: パン), és az Edo-kori holland stúdiumok (*rangaku* 蘭学) során is számos fogalmat *kangó*val adtak vissza (pl. *blindedarm*: 盲腸, *zenuw*: 神経), de a sino-japán szókincs nagymértékű és gyors bővülése a Meiji-kori nyelv sajátossága.¹ Ezen írásjegy-összetételek nagy része kínai klasszikus művekből vagy nyugati könyvek kínai fordításából származik, de vannak köztük olyanok is, amelyet a japánok alkottak. Esetenként név szerint is tudni lehet, hogy melyik szó kitől származik². Fontos megemlíteni, hogy a sino-japán összetételek olvasata különbözhet a ma szokásos olvasattól. Az olvasatok változása a Taishō-kor (1912–1926) végéig zajlott le.³

Megélnkültek az írásreformmal kapcsolatos viták is, melyek során szóba került a kanji végleges eltörlése vagy legalább az írásjegyek számának

¹ Hepburn japán–angol szótárának első kiadása (1867) 20772 szócikket, a második, 1872-es kiadás 22949 szócikket tartalmazott, ami a harmadik kiadásban (1886) 35618 szócikkre bővült. Az új szócikkek többsége sino-japán összetétel.

² Így például *phenomenon*: *genshō* 現象 (Nishi Amane 西周), magazine: *zasshi* 雑誌 (Yanagawa Shunzō 柳河春三).

³ Például Hepburn (1886) *NANNYO* ナンニヨ 男女 (otoko onna) n. Man and woman, male and female. (Ma a *danjo* olvasat az általános.) *SHABETSU* シヤベツ 差別 n. Difference, distinction. (Mai olvasata *sabetsu*.)

korlátozása. Létrejött a latin írás használatát propagáló Rómaji Kai 羅馬字会, és a kana írás mellett érvelő Kana no Kwai かなのくわい is, de voltak kísérletek új írásrendszerek kialakítására, illetőleg a meglévő kana írás bővítésére is.⁴

Az Edo-kor végén indult el a beszélt és az írott nyelv egységesítését célzó mozgalom, a *gembun icchi undō* 言文一致運動 is. Ennek a nyelvreformnak előfeltétele volt a köznyelv létrejötte, amely még az Edo-korban kezdett alakot öltetni, de a Meiji-korba lépve felgyorsult a fejlődése. Kialakulásában fontos tényezőt játszottak a politikai szónoklatok, beszédek, amelyek terjedését elősegítették a gyorsírástól.

A kasztrendszerű társadalmi rétegződés eltörlése a tiszteleti nyelvhasználatot is befolyásolta, emellett a már korábban is létező személyes névmások, mint például a *boku* 僕, *kimi* 君 használati módjában is változás állt be. A nyugati nyelvek hatására új személyes névmásként megjelent a *kanojo* 彼女.

Jelen tanulmány célja a Meiji-kori japán nyelv kutatásában fontos szerepet játszó gyorsírástól, illetve a japán gyorsírás történetének áttekintése. A tanulmány második, következő részében pedig a gyorsírástól átíratok létrejöttének problematikájával kívánok foglalkozni.

2. A Meiji-kori japán nyelv forrásai

A japán nyelvtörténetet a következő korszakokra oszthatjuk fel:

1. ójapán nyelv (*jōdai* 上代): a Nara-kor, illetve az azt megelőző korszak nyelve;
2. közép-japán nyelv (*chūko* 中古): Heian-kor;
3. késő közép-japán nyelv (*chūsei* 中世): Kamakura és Muromachi-kor;
4. premodern japán nyelv (*kinsei* 近世): Edo-kor;

⁴ A Meiji-kor eleji vitákba betekintést nyújt például a *Meiroku Zasshi* 明六雜誌 című ismeretterjesztő magazin (1874–1875) első (1874. április 2.) és hetedik száma (1874. május 17.). Az új írásrendszerekről lásd Máté 2009: 135–149, az új katakana jelekről Takahashi 1883: 56.

5. modern japán nyelv (*kindai* 近代): A Meiji-kortól a II. világháború végéig;
6. jelenkori japán nyelv (*gendai* 現代): a II. világháború végétől napjainkig.

A Meiji-kori japán nyelv nyelvtörténeti forrásainak felosztása Hida Yoshifumi⁵ 飛田良文 alapján:

1. Japán szerzőtől származó, a nyilvánosságnak szánt művek: irodalmi alkotások, tudományos ismeretterjesztő művek, tankönyvek, *kabuki* 歌舞伎 szövegek stb.
2. Japán szerzőtől származó magánjellegű iratok: naplóbejegyzés, levelezés, személyes feljegyzések.
3. Külföldiek nyelvi kutatásai: japán társalgások, szótárak, nyelvtanok. A nyugatiak által összeállított munkák nagy része latin betűs átírású, így értékesek a japán hangtörténet-kutatás forrásaiként. Azonban e társalgások, nyelvtani leírások forrásként való felhasználhatóságát nagyban befolyásolja, hogy összeállítója hol és kitől, milyen szinten tanult meg japánul. A főbb szerzők: R. Alcock, W. G. Aston, S. R. Brown, B. H. Chamberlain, D. Curtius, J. J. Hoffmann, J. Liggins, L. de Rosny, E. M. Satow.⁶

⁵ Hida 1973: 45–60.

⁶ Bár nyelvtörténeti forrásként feltehetően nincs nagy jelentősége, a magyar japanisztika úttörőjeként érdemes megemlíteni Szemere 世明礼 Attila japán nyelvi jegyzeteit (*Grammaire Japonaise, Nihon bunten* 日本文典), amit Yokohamában állított össze 1883–1884 között (Wintermantel 1999: 793–814). Szemere jegyzetein kívül még egy magyar vonatkozású anyagról lehet tudni, amely a Meiji-kori Japánban készült. A Kuhn-Komor kereskedőháztól Komor Siegfried adott ki egy latin betűs német–japán szójegyzéket *Hand-Buechlein japanischer Worte und Phrasen* címmel (Dai-Butsu, Curio Grand Depot, 1894?). A könyvecske végén található egy rövid összeállítás a yokohamai pidzsin szavairól is: Tschau tschau – tabero; essen, Bobberi, – sawangi; laerm, Amah, dienerin, Hatoba, landungsplatz stb. Az okinavai nyelv kutatójaként fontos megemlíteni Bettelheim 伯徳令 Bernátról is, aki 1846 és 1854 között, tehát a Meiji-kor előtt tartózkodott a Ryūkyū Királyságban. Főbb munkái: *Elements or contributions towards a Loochooan & Japanese grammar* (1849), *English-Loochooan dictionary* (1851), valamint az evangéliumfordítások.

4. Fordításiirodalom: tudományos-ismeretterjesztő művek, tankönyvek, irodalmi alkotások. A nyugati kultúra átvételében óriási szerepet játszott, emiatt fontos forrása a szókincsváltozás kutatásának.
5. Gyorsírásos feljegyzések átirata: jegyzőkönyvek, szónoklatok, tudományos előadások, irodalmi alkotások stb.
6. Hangfelvételek: a jelenleg ismert legrégebb japán nyelvű hangfelvétel az 1900-as párizsi világkiállításon készült, ahol a Kawakami Otojirō 川上音二郎 társulata által előadott éneket stb. rögzítették gramofonlemezre.⁷ 1903-ban a Gramophone cég Japánban is készített hangfelvételeket, amelyeket később Japánba is importáltak. 1910 körül Japánban is elkezdődött a hazai gyártású hangfelvételek készítése és forgalmazása, majd 1915-től megjelentek a politikai beszédek tartalmazó gramofonlemez is. A hangfelvételek általi nyelvtörténetkutatás viszonylag új terület, az 1980-as években kezdődött el, és esetenként felhasználja a gyorsírásos átiratokat is.⁸
7. A japánok nyelvészeti kutatásai: szótárak, nyelvtanok, nyelvi felmérések beszámolóí.
8. Magazinok, újságok. Az újságok kezdetben a nyugati és kínai lapok fordításai, illetve újranyomásai voltak, de az Edo-kor végén, a Meiji-kor elején megjelentek a japánok által szerkesztett újságok is. Két fajtáját különböztetik meg: az *ōshimbun* 大新聞 ('nagy újság') a közép- és felsőosztály értelmiségét célozta

⁷ A Japán-szigetsoron beszélt nyelvek közül a szahalini ajnu nyelvről is maradt fent Meiji-kori hangfelvétel, amelyet a lengyel Bronisław Piłsudski készített 1903-ban: „B. piusutsuki rōkan no rokuon naiyō B. ピウスツキ蠟管の録音内容 [B. Piłsudski viaszhengereinek tartalma].” *Kokuritsu minzokugaku hakubutsukan kenkyū hōkoku* 国立民族学博物館研究報告, vol. 5. 1987: 207–266.

⁸ A legújabb tanulmánykötet a témában Aizawa – Kanazawa 2016.

meg, hasábjain politikai, társadalmi és kulturális témákkal. Nyelvezete a *kambun chokuyakutai*-on 漢文直訳体 alapul, kevés furiganát használ. A *koshimbun* 小新聞 ('kis újság') olvasóközönsége az alsóbb rétegekből került ki. A politikai stb. témájú cikkeket egyszerű, a beszélt nyelvhez közel álló stílusban adták közre, de találni bennük folytatásos regényeket és híreket, pletykákat a korabeli sztárokról is. A magazinok szintén hasonló módon születtek meg, bár kezdetben nem volt éles határ az újság és a magazin között.

A Meiji-korra tehát három új forráscsoport jellemző:

1. gyorsírásos átiratok;
2. magazinok, újságok;
3. hangfelvételek, ezek azonban tartalmilag átfedésben lehetnek nemcsak egymással, de a már korábban létező forráscsoportokkal is. Így például a tudományos előadások, beszédek gyorsírásos átiratai magazinokban, újságokban is közlésre kerülhettek, de mint láthattuk, a Meiji-kor végétől gramofonlemezként is elérhetőek voltak. Yamada Bimyō 山田美妙 1893-as szótára, a *Nihon daijisho* 日本大辞書 (*A japán nyelv nagyszótára*), amely a tokiói nyelv értékes forrása, szintén gyorsírással került lejegyzésre. A fordításirodalomban is találni olyan műveket, amelyet fordítójuk gyorsírónak diktált le.

3. A gyorsírás Japánban

A Magyar nagylexikon IX. kötete (1999) a következőképpen definiálja a gyorsírást:

„[...] beszéd, szónoklat, tárgyalás követésére és rögzítésére alkalmas írásrendszer. A gyorsíró az írásénál egyszerűbb jeleket, különféle jelképes jelölési módokat használ, a nyelvi, lélektani, logikai stb. összefüggéseket és egyéb szakismereteket felhasználva meghatározott szabályok szerinti rövidítéseket alkot (csak annyi hangot rögzít, amennyi elegendő az elhangzottak szó szerinti visszaadásához). A leggyakoribb szavakra, kifejezésekre, végződésekre külön jelek v. egy-két hangot tartalmazó rövidítések szolgálnak.”

Tehát a gyorsírás egy olyan rendszer, amely 1) az általánosan használt írásrendszertől eltérő jeleket alkalmaz; 2) a beszédet az elhangzással egy időben képes rögzíteni. A japán gyorsírásban általában kétféle jelrendszert különböztetnek meg:

1. „alapjel”: fonetikus írásmód, ami tulajdonképpen a kana szótagírásnak feleltethető meg. (*kisomoji* 基礎文字 / *kisofugō* 基礎符号 / *kihonmoji* 基本文字);
2. „rövidítés”: logografikus írásmód, a gyakrabban előforduló végződések, szavak, kifejezések egyszerű jelekkel történő lejegyzése (*ryakugo* 略語 / *ryakuji* 略字, *ryakubun* 略文).

Európában már az ókori Görögországban használatos volt a gyorsírás. A Római Birodalomban pedig az első név szerint ismert rendszert Cicero titkára, Tiro alakította ki, amit a keresztény egyházban is előszeretettel alkalmaztak.⁹

⁹ Kaneko 1999: 52–54.

A modern gyorsírás megalkotása az angol John Willis nevéhez fűződik, aki geometrikus gyorsírását 1602-ben adta közre *The Art of Stenographie* című könyvében. Ez egyúttal a „stenography” szó első előfordulása is.¹⁰

Bár Japánban nem alakult ki a görög vagy a római gyorsíráshoz hasonló rendszer, de természetesen az igény ott is megvolt az írás sebességének növelésére, mely végső soron a hiragana és a katakana szótagírások kialakulását eredményezte:¹¹

– A kínai írásjegyek egyszerűsítése: 又(反), 乚(訓), 一(音) stb.

– Könyv- és személynevek rövidítése: 竹人(範俊僧正), 命吾(論語), 巽(文選) stb.

– Buddhista szövegekben található rövidítések, összevonások (*shōmonogaki* 抄物書き): 尤寸(龍樹), 妾(娑婆) stb.

– A kínai írásjegyek félkurzív *gyōsho* 行書 és kurzív *sōsho* 草書 írásmódja.

– *Katakana* 片仮名 szótagírás. A szerzetesek a kínai nyelvű buddhista írások tanulmányozása során az írásjegyek olvasatát, a partikulákat a sorok közé írták be, de hely hiányában és a gyorsabb jegyzetelés miatt a sok vonásból álló *man’yōganákat*¹² elkezdték leegyszerűsíteni. Hol az írásjegy kurzív formáját használták fel, hol pedig a *kanji* egy részét vették el. Mivel mindenki máshogy egyszerűsítette az írásjegyeket, a katakanának sokféle jelváltozata alakult ki: [a] 阿 → 𠂔, フ, ソ, ア.

– *Hiragana* 平仮名 szótagírás. A *man’yōgana* kurzív, *sōgana* 草仮名 alakjából származnak.

¹⁰ *The Oxford English Dictionary*, second edition, volume XVI. Clarendon Press, 1989: 633.

¹¹ A példák forrása Nakata et. al. 1972: 365–367; 410.

¹² *Man’yōgana* 万葉仮名: a kínai írásjegyek olvasatának kölcsönzése, tehát az eredeti jelentéstől függetlenül szótagírásként való használata. Az egyik legkorábbi emléke az az i. sz. 5. századból származó kardfelirat (*Etafunayama kofun tachime* 江田船山古墳太刀銘), amelyen a következő japán nevek olvashatók: Mu?te 无□弓, Ita? 伊太□. Ez a fajta írásmód Kínából ered (= *jiājì* 假借 ’kölcsönzés’), ahol ma is használják az idegen nevek, szavak lejegyzésére, például Budapest neve kínai átírásban Búdápèisi 布達佩斯. Japánban ugyancsak fennmaradt, egyebek mellett a tulajdonnevek jelölésére, valamint az *ateji* 当て字 használata révén.

– *Okototen* フコト点. A klasszikus kínai szövegek (*kambun* 漢文) japán, azaz *kun* 訓 olvasata¹³ során használt jelrendszer, ami a gyakrabban előforduló partikulákat, segédigéket jelölte a nehézkes *man'yōgana* helyett. Ezeket a pontokból és egyszerű vonalakból (•人 冂 一 ㄥ stb.) álló jeleket az illető írásjegy köré vagy a belsejébe helyezték el; a jel olvasata az írásjegy körül elfoglalt helyzetétől függően változott. Ez hasonló ahhoz, ahogy Kínában jelelték az írásjegyek zenei hangsúlyát. A nyugati gyorsírásról az Edo-kor végén szerezhettek tudomást Japánban. A korabeli angol–japán, francia–japán szótárakban már megtalálni a *stenography*, *sténographie* stb. címszavakat, amelynek jelentését megpróbálták japánul körülírni, elmagyarázni.

Hori Tatsunosuke 堀達之助 1862. *Eiwa taiyaku shūchin jisho* 英和对訳袖珍辞書 [Angol–japán zsebszótár]:

- Short-hand, s. 語ヲ簡畧ニスル畧法 [A szavakat rövidítő írásmód]
- Short-hand-writer, s. 全上ヲ以テ畧ク人 [A fenti módszerrel író személy] (740. oldal)
- Stenography, s. 早畧キヲスル術 [A gyorsan írás technikája] (781. oldal)

Murakami Hidetoshi 村上英俊 1864. *Futsugo meiyō* 仏語明要 四 [A francia nyelv jelentősége. IV. kötet]:

- sténographie, f. 簡易ニ書ク術 [Az egyszerűsítve írás módszere] (46. lap, verso)
- tachèographie, ou tachygraphie, n. 書キ縮メル。簡古ニ書ク。 [Rövidítve írás. Egyszerűsítve írás.] (53. lap, recto)

A gyorsírás leírását, magyarázatát először az 1868-ban megjelent, a nyugati világot bemutató *Zōho wage seiyōjijō* 増補和解西洋事情 (*Bővített japán fordítás. A nyugati országok körülményei*) című könyvben olvasni, körülbelül három oldalon keresztül. Ebben a *stenography* szó fordítása *shisshojutsu* 疾書術 (a sebes írás módszere), de megadja az eredeti angol szót is katakana átírásban (*sutenogarahii* ステノガラヒー).

¹³ A klasszikus kínai nyelv *kun* 訓 olvasatáról és a koreai párhuzamokról lásd Kin 2010.

A Meiji-korszak elején már elkezdődtek a kísérletek az angol gyorsírás japán nyelvre történő adaptálására. 1875-ben Herbert Spencer *Social Statics* című művének fordítója, Matsushima Kō 松島剛 japánra fordított egy angol gyorsíráskönyvet, hogy a japán nyelvhez igazítsa, de végül más teendői miatt a kutatás félbemaradt.

1876-ban Hatakeyama Yoshinari 畠山義成, a Tokiói Könyvtár, a Tōkyō Shojakukan 東京書籍館 igazgatója néhány társával a gyorsírás tanulmányozásába fogott, és egy új rendszert alakított ki, de a könyvkiadó elállt az anyag közreadásától. Ugyanebben az évben Hatakeyama elhunyt.

1881-ben rendelet született a birodalmi országgyűlés megnyitásáról. Kaneko Kentarō 金子堅太郎 a *genrōin* 元老院 (vének tanácsa) vezetőjétől megbízást kapott, hogy vizsgálja meg annak a lehetőségét, hogy lehetséges-e a gyorsírást a japán nyelvre alkalmazni. Kaneko Gurney és Graham rendszerének áttanulmányozása során arra a következtetésre jutott, hogy nem alkalmasak a japán nyelv rögzítésére.

Mіндеzen nehézségek ellenére 1882 őszére sikerült az áttörés. Kuroiwa Dai 黒岩大 és Hioki Eki 日置益 (Kanda Naibu 神田乃武 lektorálásával) bejegyeztették a szerzői jogot a gyorsírástankönyvük kiadására, amely feltehetően az amerikai Lindsley *Elements of Tachygraphy* című művének japán nyelvre való átültetése. A könyv a következő évben jelent meg *Giji enzetsu tōron bōchōhikki shimpō* 議事演説討論傍聴筆記新法 (*Új gyorsírás ülések, beszédek és viták lejegyzésére*) címen, amelyet 1885-ben újra kiadtak.

Ugyanebben az évben Takusari 田鎖 (vagy Minamoto 源) Kōki 綱紀 bejelentette a *Jiji shimpō* 時事新報 című lapban, hogy kidolgozta a japán gyorsírást.¹⁴ Takusari a Tokió Egyetem elődje, a Daigaku Nankō 大学南校 diákjaként ismerkedett meg az angol gyorsírással a *Popular Educator* című amerikai magazin útján. Később a Meiji-kormány szolgálatában álló (*oyatoi gaikokujin* 御雇外国人) Robert G. Carlyle-től tanulta meg a gyorsírás alapjeleit, majd az ő segítségével jutott hozzá a gyorsírással kapcsolatos könyvekhez, anyagokhoz.

¹⁴ 1882. szeptember 19., 169. szám. A cikket Umenoya motozonoshi 榎の家元園子 álnéven jelentette meg.

Ezek alapján kezdett a gyorsírás kutatásába, és több évnyi munkával sikerült kialakítania hatvan-egynéhány szójelet, amelyek kombinációival több mint 3600 szót lehetett jelölni. A szójelek száma végül 90 ezerre nőtt. Egy tüzeset azonban fordulópontra jelentett Takusari kutatásaiban, mivel az addigi jegyzetei megsemmisültek, így újra kellett kezdenie a munkát. Ezúttal a hangjelölő írásmódot vette alapul: szótagjeleket alkotott, amivel a japán nyelv már könnyen lejegyezhető volt. Bár még volt rajta mit tökéletesíteni, 1882. október 28-tól elindult az első gyorsíró tanfolyam. Ez az októberi dátum ma a japán gyorsírás emléknapja.

Takusari és tanítványai tovább folytatták a gyorsírás fejlesztését, és emellett elkezdődött a gyorsírás tényleges alkalmazása is. Több gyorsírási irányzat is kialakult, Takebe Yoshiaki 武部良明 hús nagyobb iskolára osztja fel a Meiji-kori gyorsírásokat,¹⁵ amelyek többsége az angol Graham, Lindsley és Pitman gyorsírásokon alapul. A japán gyorsírás századik évfordulójára kiadott emlékkötet bibliográfiája¹⁶ alapján a japán gyorsírás születésétől a Meiji-kor végéig, tehát 1883 és 1912 között legalább 124 féle gyorsírás-tan-könyv jelent meg, ami jól jellemzi a gyorsírás fellendülését, elterjedését.

4. A gyorsírás japán elnevezése

A ma is használatos *sokki* 速記 szó Yano Fumio 矢野文雄 politikus, író, zornaliszta nevéhez fűződik. Yano *Keikoku bidan* 経国美談 (*Dicséretes anekdoták az államférfiúi képességekről*, 1884) című politikai regénye második kötetének kéziratát időhiány és kezének sérülése miatt Wakabayashi Kanzō 若林珣蔵 gyorsírónak diktálta le, így ez az első olyan regény, amelyet gyorsírással jegyeztek le. A regény végére került egy gyorsírásos mintaszöveg és Yano ismertetése (*Sokkihō no koto wo shirusu* 速記法ノヲ記ス, *Megjegyzések a gyorsírásról*), ami a *sokki* szó első előfordulása.

Kezdetben a *stenography/shorthand* szavak japán fordítása nem volt egy-séges, de végül a *sokki* szó vált egyeduralkodóvá. Sőt, ez később átkerült a

¹⁵ Takebe 1942.

¹⁶ Miyata 1983: 169–222.

kínai kultúrkör többi nyelvébe is: kínai *sùjì* 速記, koreai *sokki* 속기 (速記), vietnámi *tôc ký* (速記).

5. A japán gyorsírás szerkezete

Takusari gyorsírását Graham rendszerére alapozta. A korai gyorsírásjelek nem maradtak fent, a legrégebb nyomtatásban megjelent jelek a fenti *Keikoku bidanban* láthatók, amelynek lediktálása 1883 végén kezdődött el. Takusari első gyorsírástankönyvét Maruyama Heijirō 丸山平次郎 szerkesztésében 1885 elején jelentette meg, majd ugyanezen év végén Maruyama is kiadta a Takusari-féle gyorsírás tankönyvét.¹⁷ Mint említettem, a gyorsírás fejlesztése folyamatosan zajlott, ezért az alábbiakban a Takusari-féle gyorsírás 1885-ös állapotát kívánom bemutatni Maruyama könyve alapján. Maruyama könyvét három kiadó – egy tokiói és két ószakai – is megjelentette, így elmondhatjuk, hogy elterjedtnek számított. A gyorsírásjelek változásáról lásd Takebe 1942.

Az alapjelek az önálló magánhangzókat leszámítva C+a felépítésűek, tehát szótagírásról van szó. Bár vannak saját kialakítású jelek, alapvetően Graham mássalhangzójelein alapul. A következő kapcsolat mutatható ki köztük (a jelek sorrendje Graham felosztása alapján):

P=pa, B=ba, T=ta, D=da, tʃ=cha, dʒ=ja, K=ka, G=ga, F=ha, V=fa, θ=swa, ð=tswa, S=sa, Z=za, ʃ=sha, ʒ=ja, R=ra, M=ma, N=na, ŋ=nga, W=wa, Y=ya.

A C+*i* / *u* / *e* / *o* szótagok kialakítása úgy történik, hogy a magánhangzójelet összevonják a C+a felépítésű szótagokkal:

ka + i = ki
 sa + u = su

¹⁷ 1884 végén Kiyosawa Yojū 清沢与十 is kiadott egy tankönyvet (*Bōchōhikki shimpō dokugaku* 傍聴筆記新法独学, *A gyorsírás új módszere – önálló tanulásra*, Tōkyō: Kōbunsha), amely egyes pontjaiban eltér Takusari gyorsírásától. Kiyosawa kiléte nem ismeretes, elképzelhető, hogy Takusari tanítványa lehetett, vagy Takusari egy tanítványa révén ismerkedhetett meg a gyorsírással.

Ez emlékeztet az indiai írásokra, mint amilyen a *devanāgarī* is: ka क + i इ (ि) = ki कि.

A hosszú magánhangzók jelölése alapvetően az önálló magánhangzók esetén mellékjellel, a szótagoknál pedig a magánhangzójel megnagyobbításával történik. A *hatsuon* 撥音 [N] jelölése vagy önálló jellel, vagy szótag fölé tett mellékjellel történik. A *yōon* 拗音 jelölésére szintén önálló szótagjelek szolgálnak. A *sokuont* 促音 vagy a szótagjelek kicsinyítésével, vagy egymás fölé írásával, esetleg mellékjellel fejezik ki. A zöngés-zöngétlen szembenállás a vonalak vastagságától függ: a vékony vonal a zöngétlen, a vastag a zöngés mássalhangzókat jelöli.

A rövidítések jelölhetik a végződéseket, vagy pedig a gyakrabban használt szavakat, szókapcsolatokat. Ezek között van olyan, amely Grahamtól származik, tehát az angol rövidítéseket a japán nyelv rögzítésére alkalmazza: knowledge = 知識, spirit = 精神 stb. Az angol kölcsönzések oka az lehet, hogy a korai időszakban még nem alakult ki a rövidítések megalkotásának módszere, így egyszerűbbnek és gyorsabbnak tűnt a már bevált angol szójeleket átvenni.¹⁸ Az *okototenre* hasonlít a 加點法 *katenhō*, amely a partikulákat a szójelek egy bizonyos pontjára tett jellel fejezi ki:

—^o ware no 我ノ [az én -m], —^o ware wo 我ヲ [engem] stb.

A gyorsírást vízszintesen, balról jobbra írják, az alapjeleket összekötik, de a szavak között helyet hagynak. Nyugati mintára a központozást is kidolgozták, emellett kialakítottak mellékjeleket a hangsúlyok jelölésére is.

A gyorsírás eszköze a ceruza vagy toll, a korabeli tankönyvek a nyugati papír mellett a surugai papírt (*suruga banshi* 駿河半紙) is ajánlják.

¹⁸ Az ezzel kapcsolatos kutatási beszámoló 2016. szeptember 4-én hangzott el a 40. Gyorsírás- és nyelvtudományi konferencián (速記・言語科学研究会): Albeker András Zsigmond: „*Meijiki kokugosokki ni shakuyō sareta eigo ryakuji ni tsuite* 明治期国語速記に借用された英語略字について (Angol rövidítések kölcsönzése a Meiji-kori japán gyorsírásban).”

6. Főbb gyorsírási források

1. *Rakugo* 落語, *kōdan* 講談

Az első gyorsírási ninjōbanashi 人情噺 darab a Kaidan botan dōrō¹⁹ 怪談牡丹燈籠 (A bazsarózsás lampion kísértethistóriája) San'yūtei Enchōtōl 三遊亭円朝. Két gyorsíró jegyezte le, átíratat 13 füzetre osztva jelent meg 1884-ben. Óriási sikere volt, amelynek hatására egymás után jelentek meg a rakugo és kōdan darabok gyorsírási átíratok, de nyelvezete befolyással volt a gembun icchi irodalomra is. A rakugo és kōdan átíratok száma igen nagy, a könyvészeti kutatások révén jelenleg mintegy 4000 tétel ismert.²⁰

2. A birodalmi országgyűlés gyorsírási jegyzőkönyvei

1890-ben először nyitották meg a birodalmi országgyűlést, ahol nyugati mintára gyorsírókat alkalmaztak a jegyzőkönyv elkészítésére. Japánban a hivatalos iratokat eredetileg *kambun kundoku* 漢文訓読 stílusban készítették el, ezért az országgyűlésben elhangzottak szó szerinti lejegyzése forradalmi lépésnek számított. A Meiji-kori országgyűlési jegyzőkönyvek reprint kiadását a Tōkyō Daigaku Shuppankai 東京大学出版会 jelentette meg 1979 és 1981 között:

– *Teikoku gikai shūgiin giji sokkiroku meijiki hen* 帝国議会衆議院議事速記録 明治期篇 (A birodalmi országgyűlés alsóházának gyorsírási jegyzőkönyve. Meiji-kor). 1–26 kötet.

– *Teikoku gikai kizokuin giji sokkiroku meijiki hen* 帝国議会貴族院議事速記録 明治期篇 (A birodalmi országgyűlés felsőházának gyorsírási jegyzőkönyve. Meiji-kor.) 1–28 kötet.

¹⁹ Magyarul *Kísértetlámpás* címen jelent meg 1994-ben, azonban nem japán eredetiből, hanem az orosz változat alapján készült a fordítás.

²⁰ A japanisztikai kutatásokhoz az alábbi bibliográfiák ajánlatosak: Kokuritsu kokkai toshokan toshobu hen 1994, Kyokudō (Konanryō) 1994, 2000, Kyokudō (Nanryō) 2011, Okada 2016, Yoshizawa 1995, 2000.

A fenti két kiadvány mellett a Japán Országgyűlési Könyvtár országgyűlési jegyzőkönyveinek internetes adatbázisa is használható, ahol 1890-től 1947-ig lehet keresni a jegyzőkönyvekben.²¹

3. Beszédek, előadások átiratai

Az anyagok száma jelenleg nem ismert, szükség lenne átfogó könyvészeti kutatásokra. A nyelvtörténeti kutatások során gyakran használt kiadványok a *Tōyō gakugei zasshi* 東洋学芸雑誌 (1881–1930; 1922–1923 között *Gakugei* 学芸 néven jelent meg), a *Taiyō Taiyō* (1895–1928) című magazinok, valamint a *Sokki sōsho kōdan enzetsushū* 速記叢書講談演説集 (1886–1887) című, hét kötetből álló sorozat. Utóbbi huszonhét előadás szövegét tartalmazza, de a magazinokban közölt átiratok pontos száma jelenleg ismeretlen, mivel sok esetben nem tüntetik fel az ezzel kapcsolatos információkat (gyorsíró neve, előadás helye stb). Mivel jelen cikk szerzője korábban már foglalkozott a *Tōyō Gakugei Zasshi* előadásaisal,²² a Meiji-kor 20-as éveiben megjelent számokban, tehát 1887–1896 között 176 olyan cikket számolt össze, ahol vagy az előadás helyszíne, vagy a gyorsíró neve (esetleg mindkettő) fel van tüntetve.

A *Tōyō Gakugei Zasshi* összes száma digitalizálva, pdf formátumban 2011-ben jelent meg DVD-n az Ōzorasha 大空社 kiadónál. A *Taiyōn* alapuló korpuszgyűjtemény 2005-ben jelent meg, az 1895/1901/1909/1917/1925-ben megjelent számok cikkeit tartalmazza (*Taiyō kōpasu* 太陽コーパス, Hakubunkan shinsha 博聞館新社).

A fenti három nagy forráscsoporton kívül gyorsírást alkalmaztak még a bírósági tárgyalásokon, értekezleteken, irodalmi alkotások kéziratának elkészítése során is, de a fennmaradt anyagok mennyiségének és nyelvtörténeti értékének felmérése még várat magára.

²¹ URL: <http://teikokugikai-i.ndl.go.jp/>. Megtekintve: 2016. október 15.

²² Albeker 2014: 89.

Ábrák

CONSONANTS							
p	b	t	d	ç=tc	çj=dj	k	g
\	\			/	/	—	—
<i>pay</i>	<i>bay</i>	<i>to</i>	<i>do</i>	<i>etch</i>	<i>edge</i>	<i>cain</i>	<i>gain</i>
f	v	h	th	s	z	c	j
∪	∪	(() °) °	∪	∪
<i>fie</i>	<i>vio</i>	<i>thin</i>	<i>then</i>	<i>see</i>	<i>zee</i>	<i>she</i>	<i>zhe</i>
l	r	m	n	ŋ			
∪	∪ /	—	—	∪			
<i>lie</i>	<i>roar</i>	<i>me</i>	<i>no</i>	<i>sing</i>			
w		y		h			
∪ c °		∪ v °		/ .			
<i>we</i>		<i>ye</i>		<i>he</i>			

Graham (1858: 41) gyorsírásának mássalhangzó jelei.

代名詞の略語		
^----- 如何	o----- 誰	l----- 其
—o----- 我	----- 夫	6----- 是
∨----- 彼	o----- 汝	o----- 者
形容詞の略語		
o----- 聊	—----- 大	o----- ツ
o----- 細	o----- 長	6----- ニツ
o----- 小	o----- 真	6----- 三ツ
6----- 多	o----- 太キ	o----- 皆
∨----- 允	∨----- 古キ	o----- 此
—----- 僅	o----- 新キ	o----- 様々
—----- 全	∨----- 總	o----- 少

Példa a szójelekre Maruyama (1885: 35) könyvében.

Elsődleges források

- Fujikura Akira 藤倉明 1982. *Kotoba no shashin wo tore. Nihon saisho no sokkisha Wakabayashi Kanzō den* ことばの写真をとれ—日本最初の速記者・若林柑蔵伝— [Fényképezd le a nyelvet! Japán első gyorsírója, Wakabayashi Kanzō életrajza]. Urawa: Sakitama shuppan-kai.
- Fukuoka Takashi 福岡隆 1978. *Nihon sokki kotohajime Takusari Kōki no shōgai* 日本速記事始—田鎖綱紀の生涯— [A japán gyorsírás kezdete – Takusari Kōki élete]. Tōkyō: Iwanami shoten.
- Fukuzawa Yukichi 福沢諭吉, Kuroda Yukijirō 黒田行次郎 1868. *Zōho wage seiyōjijō furoku* 増補和解西洋事情付録 [Bővített japán fordítás. A nyugati országok körülményei. Pótkötet]. Kyōto: Hayashi Yoshibē.
- Graham, Andrew J. 1858. *The Hand-Book of Standard or American Phonography in Five Parts*. New York: Andrew J. Graham.
- Hori Tatsunosuke 堀達之助 1862. *Eiwa taiyaku shūchin jisho* 英和对訳袖珍辞書 [Angol–japán zsebszótár]. Edo: Yōshoshirabesho.
- Maruyama Heijirō 丸山平次郎 1885. *Kotoba no shashinhō* ことばの写真法 [A nyelv fényképezésének módszere]. Ōsaka: Gyokurindō.
- Murakami Hidetoshi 村上英俊 1864. *Futsugo meiyō* 仏語明要 四 [A francia nyelv jelentősége. IV. kötet]. Edo: Tatsuridō.
- Umenoya motozonoshi 榎の屋元園子 1882. „Japanēsu fuhonogurafuhii 日本傍聴記録法 [Japán gyorsírás].” *Jiji Shimpō* 時事新報 169. (IX.19).

Hivatkozott másodlagos szakirodalom

- Aizawa Masao 相澤正夫 – Kanazawa Hiroyuki 金澤裕之 2016. *SP ban enzetsu rekōdo ga hiraku nihongo kenkyū* SP盤演説レコードがひらく日本語研究 [A japán nyelv új kutatása az SP szónoklatlemezek által]. Tōkyō: Kasama Shoin.
- Albeker András 2014. „Meijiki no kōensokki 明治期の講演速記 [A Meiji-kori előadások gyorsírásos átiratai].” (absztrakt) *Kyōto daigaku kokubungaku ronsō* 京都大学國文學論叢 (31): 89.
- Hepburn, J. C. 1989. *Waei gorin shūsei. Matsumura Akira kaisetsu* 和英語林集成 / 松村明解説 [Japán–angol szótár. Matsumura Akira magyarázataival]. Tōkyō: Kōdansha gakujutsu bunko.
- Hida Yoshifumi 飛田良文 1973. „Kindaigokenkyū no shiryō 近代語研究の資料 [A modern japán nyelv kutatási forrásai].” *Bungaku, gogaku* 文学・語学 66: 45–60.
- Kaneko Tsuguo 兼子次生 1999. *Sokki to jōhōshakai* 速記と情報社会 [Gyorsírás és az információs társadalom]. Tōkyō: Chūkōshinsho.
- Kin Bunkyo 金文京 2010. *Kambun to higashi ajia – kundoku no bunkaken* 漢文と東アジア—訓読の文化圏 [A klasszikus kínai nyelv és Kelet-Ázsia. A *kun* olvasat kultúrköre]. Tōkyō: Iwanami shoten.
- Kokuritsu kokkai toshokan toshobu hen 国立国会図書館図書部編 1994. *Kokuritsu kokkai toshokan zōsho mokuroku meijiki dairoku hen bungaku* 国立国会図書館蔵書目録 明治期 第六編 文学 [A Japán Országgyűlési Könyvtár katalógusa. Meiji-korszak, irodalom. VI. kötet]. Tōkyō: Kokuritsu kokkai toshokan.
- Kyokudō Konanryō 旭堂小南陵 1994. *Meijiki ōsaka no engei sokkibon no kisokenkyū* 明治期大阪の演芸速記本基礎研究 [A Meiji-kori ōszakai rakugo/kōdan gyorsírásos átiratok alapkutatása]. Ōsaka: Taru shuppan.

- Kyokudō Konanryō 旭堂小南陵 2000. *Zoku meijiki ōsaka no engei sokkibon no kisokenkyū* 続明治期大阪の演芸速記本基礎研究 [A Meiji-kori ószakai rakugo/kōdan gyorsírásos átiratok alap kutatása. II. kötet]. Ōsaka: Taru shuppan.
- Kyokudō Nanryō 旭堂南陵 2011. *Zokuzoku meijiki ōsaka no engei sokkibon no kisokenkyū* 続々明治期大阪の演芸速記本基礎研究 [A Meiji-kori ószakai rakugo/kōdan gyorsírásos átiratok alap kutatása. III. kötet]. Ōsaka: Taru shuppan.
- Máté Zoltán 2009. „Meg nem valósult javaslatok a japán írásreformok történetében.” In: Farkas Ildikó – Molnár Pál (szerk.) *Japanisztikai konferenciák a KGRE-n 2007–2008*. Budapest: KGRE, 135–149.
- Miyata Masao 宮田雅夫 1983. *Nihon sokki hyakunen kinenshi* 日本速記百年記念誌 [Emlékkötet a japán gyorsírás századik évfordulójára]. Tōkyō: Nihon sokki hyakunen kinenkai.
- Nakata Norio 中田祝夫 et. al. 1972. *Kōza kokugoshi 2. On'inshi, mojishi* 講座国語史2音韻史・文字史 [Kurzus Japán nyelvtörténet 2. Hangtörténet, írástörténet]. Tōkyō: Taishūkan.
- Okada Norio 岡田則夫 2016. *Rakugo kenkyū shiryō kaidai meiji heisei sokkibon SP rekōdo dēta tsuki* 落語研究資料解題明治～平成一速記本・SPレコードデータ付き [A rakugo kutatás könyvészete. Függelék: Meiji–Heisei kori gyorsírásos átiratok és hanglemezek bibliográfiája]. Tōkyō: Nichigai asoshiētsu.
- Takahashi Tomitada 高橋富只 1883. „Shinsei yōongana 新製拗音假字 [Újonnan alkotott kanajelek a yōon jelölésére].” *Tōyō Gakugei Zasshi* 東洋学芸雑誌 XXII: 56.
- Takebe Yoshiaki 武部良明 1942. *Nihon sokki hōshiki hattatsushi* 日本速記方式発達史 [A japán gyorsírás fejlődéstörténete]. Tōkyō: Nihon shobō.

- Yoshizawa Hideaki 吉沢英明 1995. *Kōdan meiji sokkibon shūran fu rakugo naniwabushi* 講談明治速記本集覧 付落語・浪花節 [A Meiji-kori kōdan átiratok gyűjteménye. Függelék: rakugo, naniwabushi]. Ageo: Yoshizawa Hideaki.
- Yoshizawa Hideaki 吉沢英明 2000. *Kōdan meiji sokkibon shūran dai nis-hū a ka zōho* 『講談明治速記本集覧二輯あ〜か増補 [A Meiji-kori kōdan átiratok gyűjteménye. Pótkötet a – ka]. Ageo: Yoshizawa Hideaki.
- Wintermantel Péter 1999. „Szemere Attila hagyatékának orientalisztikai vonatkozású anyagai.” *A Hermann Ottó Múzeum évkönyve XXXVIII*: 793–814.